

Güncel Örneklerle İctihadın Bağlamı Dışında Kullanılması Problemi

The Problem of Using 'Ijtihād Out of Its Context With Current Examples

Hüseyin Baysa

Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law
Kilis / Türkiye
huseyinbaysa@kilis.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-0406-1102>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1347520

Cite as / Atıf: Baysa, Hüseyin. "Güncel Örneklerle İctihadın Bağlamı Dışında Kullanılması Problemi". *Marife* 23/2 (2023) 303-324. <https://doi.org/10.33420/marife.1347520>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Güncel Örneklerle İctihadın Bağlamı Dışında Kullanılması Problemi

Özet

Günümüz hayat şartlarının beraberinde getirdiği yeni fikhî problemler hükme kavuşturulurken nasslar temel merci ittihaz edilmekle birlikte çoğunlukla fikhî mirasından da faydalanılmaktadır. Esasen isabetli olduğu varsayılan bir meselenin hükmünü daha sonra karşılaşılan benzer bir meseleye tatbik etmek veya yeni bir hükmün inşasında kullanmak, ilk dönemlerden itibaren uygulanagelen bir yöntemdir. Tahrîc olarak bilinen bu yöntem ile başarılı bir neticenin elde edilebilmesi için temel alınan icthadın delillerinin yanı sıra konusunun mahiyeti ve sosyal bağlamı da tespit edilmelidir. Aynı şekilde yeni problemin olgusal ve sosyal bağlamları araştırılmalı, ilişkilendirildiği mesele ile benzerlik ve varsa zıtlık durumu ortaya konulmalıdır. Bu hususları dikkate almadan fakihlerin icthad ve fetvalarını olduğu gibi yeni problemlere uyarlamak, gerçekte onların kabul etmeyecekleri hükümlerin ortaya çıkmasına yol açabilir. Son birkaç yüzyılda hayatın her alanında büyük değişimler gerçekleştiği için günümüz meselelerine fikhî mirastan çözüm aranırken bağlam konusunda hassasiyet gösterilmesi daha önemli hale gelmiştir. Ancak birçok yeni mesele için üretilen hükümlerde bağlam kaynaklı sorunlarla karşılaşılması, bu hususun yeterince önemsenmediğini göstermektedir. Bu sebeple konunun müstakim çalışmalarla akademik gündemde tutulması önem arz etmektedir. İctihadî hükümlerin bağlamı dışında kullanılmasına zemin hazırlayan nedenlere değinen bu çalışmada dört farklı örnek üzerinden probleme dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Araştırma esnasında, icthadların bağlamından koparılmasının üç temel kaynağının olduğu kanaatine varılmıştır. Bunlardan birincisi, mubah sınırları dışında kalan fiilleri meşru göstermek için fikhî mirasın gücünden faydalanma eğilimidir. Bu yaklaşım tarzında herhangi bir mezhebin kurumsal çerçevesine bağlı kalınmadığı gibi ihtiyaç duyulduğunda farklı mezheplerin birbiriyle çelişen icthadları da kullanılabilir. Bir çeşit telif işleminin gerçekleştirildiği bu yöntemde sonuç itibarıyla ortaya çıkan hüküm, kimi zaman, referans gösterilen mezheplerden hiçbirinin kodlarına uymamaktadır. Örneğin Mâlikî mezhebenden köpeğin temiz oluşuna ilişkin icthadı, Hanefî mezhebenden ise köpeğin alınıp satılmasını mutlak olarak tecviz eden icthadı alıp, hobi olarak beslemek amacıyla köpek satın almanın caiz olduğunu ileri sürmek, her iki mezhebin yaklaşımları açısından kabul edilebilir bir hüküm değildir. Çünkü referans gösterilen bu mezheplerde sadece avcılık ve bekçilik gibi somut faydalanmalar için köpek edinmeye cevaz verilmiştir. Fikhî mirastan faydalanırken ortaya çıkan bağlamsal sorunların bir diğer temel nedeni, yeni meselenin veya ilişkilendirilen kaynak meselenin yeterince analiz edilmemesidir. Çağın veya atıf yapılan metnin yanlış okunması sonucu ortaya çıkan bu probleme, küçük yaşta çocukların nikâhlandırılması örnek olarak verilebilir. Hanefîler, Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîler velileri bu konuda salâhiyetli görmüşlerdir. Hayatın tekdüze devam ettiği eski dönemlerde küçüklerin namzetleriyle nikâhlandırılması, onların maslahatına uygun bir tasarruf olarak kabul edilmekteydi. Günümüzün sosyal ve ekonomik şartlarında küçükler hakkında verilecek bu türden kararlar ilerleyen yıllarda kendileri için sorunlar sarmalına yol açabilmektedir. Küçükleri nikâhlandırma icthadı, günümüzde beklenen aksine küçüğün maslahatına aykırı sonuçlar doğuruyorsa velinin bu yetkisini kullanması doğru olmayacaktır. Bağlam problemlerinin üçüncü kaynağı, fikhî kitaplarındaki icthadî hükümlerin bütün dönemler için geçerli olduğunun varsayılmasıdır. Bu yaklaşım gelenekselcilikte söz konusu olup, bağlamın bilinçli bir şekilde terk edilmesini gerektirmektedir. Tedavi giderlerini nafakanın dışında bırakan icthadın günümüz için de geçerli sayılması, bu yaklaşımın bir ürünüdür. Fukahanın kahir ekseriyeti kendi dönemlerindeki işlevine bağlı olarak tedaviyi temel ihtiyaçlar arasında görmemiş ve dolayısıyla nafakaya dâhil etmemişlerdir. Günümüzde tedavi yöntemlerinde elde edilen başarılar, tedavinin artık zarûriyâtta sayılmasını istilzam etmektedir. Tedavinin mahiyet ve niteliğinde meydana gelen bu değişimi göz ardı edip, fukahadan nakledilen görüşü dondurup almak, icthadın olgusal bağlamını terk etmektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fikhî Miras, Bağlam, Tahrîc, Güncel Mesele.

The Problem of Using 'Ijtihād Out of Its Context With Current Examples

Summary

While determining the verdict of the new fiqh problems brought about by today's life conditions, the texts (nass) are accepted as the main source of authority, but mostly the inheritance of the fiqh is also used. In fact, it is a method that has been practiced since the earliest times to apply the ruling of an issue that is assumed to be correct to a similar issue encountered later or to use it in the construction

of a new provision. In order to achieve a successful result with this method known as *takhrīj*, the nature and social context of the subject of *'ijtihād* should be determined as well as the evidences of the *'ijtihād*. In the same way, the factual and social contexts of the new issue should be investigated, and the situation of similarity and contrast with the issue to which it is associated should be revealed. Adapting the jurists' *'ijtihād* and *fatwās* to new prob-blems without considering these issues may lead to the emergence of provisions that they will not accept. Given the significant transformations in all aspects of life over this century, the importance of being sensitive to context when seeking solutions to contemporary issues from our *fiqh* inheritance has become increasingly paramount. However, encountering context-based problems in the provisions produced for many new issues shows that this issue is not given enough importance. Therefore, it is crucial to maintain the topic's presence on the academic agenda through independent studies. In this investigation, which examines the primary reasons for the decontextualized application of the *'ijtihād* provisions, attempts have been made to emphasize the issue under consideration through four distinct examples. During the research, it was determined that there are three primary origins of decontextualization of the *'ijtihād* provisions referenced while determining the verdict of new issues. The first of these is the tendency to take advantage of the power of *fiqh* inheritance to justify religiously unlawful acts. In this approach, there is no concern about adhering to any doctrine, and there is no harm in using conflicting views of more than one sect when needed. In this method, in which a kind of the *talfiq* process is carried out, the resulting ruling sometimes does not comply with the paradigm of any of the sects referenced. For example, taking the *'ijtihād* of the Mālikī school of thought regarding the cleanliness of a dog, and the *'ijtihād* of the Ḥanafī school of thought regarding the permissibility of buying and selling dogs in general, and then claiming that it is permissible (*mubāḥ*) to buy a dog for the purpose of keeping it as a hobby, is not an acceptable ruling from the point of view of the approaches of the two sects. Because these doctrines that are cited do not allow the acquisition of dogs except for tangible purposes such as hunting and guarding. The other main reason for the contextual problems that arise while making use of the *fiqh* inheritance is the insufficient analysis of the new issue or the associated source issue. The marriage of young children can be given as an example of this problem that arises as a result of misreading the era or the text. The Ḥanafīs, Mālikīs, Shāfi'īs, and Ḥanbalīs gave the guardians the authority to make decisions on this issue. In ancient times, when life was monotonous, marrying young children by the guardians to suitable candidates was considered to be in their interest. In the current social and economic conditions, such decisions regarding minors may lead to a spiral of problems for them in the coming years. At present, if the marriage of minors, contrary to expectations, leads to results that conflict with the interests of the minor, it would not be appropriate for the guardian to use this power. The third source of context problems is the assumption that the *'ijtihād* provisions in the *fiqh* sources are valid for all periods. In this approach, which is in question in traditionalism, the context is deliberately abandoned. The fact that the *'ijtihād* that excludes the wife's medical expenses from the husband's responsibilities is still exists today is a result of this approach. Most of the *fuqahā'* did not consider treatment a basic need, based on its function in their period, and therefore they did not include it in alimony. The successes achieved today in treatment methods require that treatment be considered a necessity. Ignoring this change that occurred in the nature and type of medical treatment and freezing the opinion transmitted from jurists means abandoning the realistic context of *'ijtihād*.

Keywords: Islamic Law, Fiqh Inheritance, Context, Takhrīj, Current Phenomenon.

Giriş

Güncel fikhî problemlerin hükmü üzerinde yapılan çalışmalarda çoğunlukla nasların yanı sıra fikhî mirasa da müracaat edilmekte ve ilgili olduğu düşünülen görüş ve kurallara atıf yapılmaktadır. Fıkıh kitaplarındaki ictihad ve fetvaları güncel hayata uyarlarlarken veya yeni meselenin hükmünü tespit için ictihadî hükümlerden faydalanırken ictihadın bağlamının tespit edilmesi önem arz etmektedir. İctihadî çevreleyen zamansal ve mekânsal şartlar ile ictihadın konusu olan olgunun

yapısal özelliklerinin netleştirilmesi, icthadın doğru anlaşılmasına imkân sağlar. Keza güncel problemin etraflıca incelenmesi ve bilimsel verilerden yararlanarak mahiyetinin doğru bir şekilde belirlenmesi, isabetli bir hükme varabilmek için aynı derecede önemlidir.

Ekonomide, sosyal ve kültürel alanlarda meydana gelen değişim, geçmişten devam edegelen bazı olgularda yapısal farklılaşmaya yol açabilmektedir. Klasik fıkıh kaynaklarında hükmü ele alınan bazı meseleler, günümüzdeki meseleler ile benzer özellikler gösterse de gerçekte yapısı veya çevreleyen şartlar itibariyle onlardan farklı olabilmektedir. Bilim ve teknolojideki ilerleme, ulaşım ve iletişim imkânlarındaki gelişme ve kültürel etkileşim, son iki yüzyılda hayatın her alanında birkaç yüzyıl öncesine göre çok büyük değişikliklerin yaşanmasına yol açmıştır. Bütün bu hareketliliğe rağmen bağlamları görmezden gelip, yeni veya yenilenmiş olguları klasik kaynaklardaki icthadlara dayanarak hükme bağlamak, tahrîc tekniğini yanlış kullanmaktır. Hükmün yanlış kurgulanmasına yol açan bu duruma düşülmemesi için hem güncel meselenin hem de referans alınan icthadlardaki meselenin bütün bağlamları ile detaylı bir incelemeye tabi tutulması gerekmektedir.

Son birkaç yüzyılda klasik kitaplardaki icthadlar güncel taşınırken veya yeni meseleler için hüküm üretmede kullanılırken bağlamın göz ardı edildiğine sıkça rastlanmaktadır. Esasen şer'î hüküm tesis ederken özellikle de fetva verirken bağlamın gözden kaçırılması, geçmişten beri zaman zaman karşılaşılan bir sorundur. Klasik eserlerde bu problem üzerinde önemle durulmuş, bağlam olarak ifade edebileceğimiz olgunun farklı çeşitleri ile dikkate alınması gerektiği ve bağlamı göz ardı etmenin yanlış hükümlere sebebiyet vereceği vurgulanmıştır. Sözgelimi Karâfi (ö. 684/1285) mezhepteki muteber bir icthadı bağlamından kopararak kullanmanın dini bozmaya yol açacağını ifade etmiştir.¹ Günümüzde yapılan çeşitli akademik çalışmalarda da bu meseleyle dikkat çekilmiştir. Örneğin "Fıkıhın Sosyolojik Yürürlüğü Bağlamında Fetvada Değişim"² ve "Günümüz Fıkıhî-İktisadî Problemlerin Değerlendirilmesinde Fıkıh Mirasımız ile İlişki Biçimimiz"³ adlı makaleler ile "Süreklilik ve Değişim Bağlamında Fıkıh Mirasımıza Yöntemsel Yaklaşımlar"⁴ başlıklı tebliğde icthadı bağlamı dışında kullanma problemi ele alınmıştır. Ancak fetva-icthad usûlü açısından tolere edilemeyen bu sorun gittikçe yaygın hale geldiğinden, problemin farklı akademik mecralarda kaynağı ve sonuçları itibariyle irdelenip gündemde tutulması faydalı olacaktır. Aynı şekilde günümüz meselelerini hükme bağlama sürecinde ortaya çıkan sıkıntılı bağlamsal ilişkilendirmelerin belirli örnekler üzerinden detaylı bir şekilde incelenmesi, sorunun görünürlüğünü arttıracaktır. Bu amaçla kaleme alınan makalede öncelikle bağlamsal problemlere

¹ Bk.: Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mâlikî el-Karâfi, *Envârü'l-burûk fî envâi'l-furûk* (b.y.: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1/177.

² Ahmet Yaman, "Fıkıhın Sosyolojik Yürürlüğü Bağlamında Fetvada Değişim", *Diyanet İlmî Dergi* 50/2 (Haziran 2014), 7-21.

³ Soner Duman, "Günümüz Fıkıhî-İktisadî Problemlerin Değerlendirilmesinde Fıkıh Mirasımız ile İlişki Biçimimiz", *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 153-170.

⁴ Hacı Mehmet Günay, "Süreklilik ve Değişim Bağlamında Fıkıh Mirasımıza Yöntemsel Yaklaşımlar", *Modern Çağda Fıkıhın Anlam ve İşlevi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2020), 121-146.

zemin hazırlayan durumlara temas edilecek, akabinde ictihadın bağlamından kopularak kullanıldığı bazı örnekler üzerinden mevzuya dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Araştırmada tahrîc işlemlerindeki bağlamsal sorunların görünürlüğünü arttırmak hedeflendiğinden, örnek nev'inden incelenen meselelerin hükümleri hakkında ayrıntılı değerlendirmelere girilmeyecektir.

1. Bağlamsal Problemlere Zemin Hazırlayan Durumlar

Yeni meseleler veya değişime uğramış olguların hükmü için fıkıh kaynaklarındaki ictihadlara yapılan atıflarda ortaya çıkan bağlam sorunlarının birçok sebebi vardır. Bunların bir kısmı meseleleri hükme kavuşturmadaki yaklaşım şeklinden, bir kısmı ise ilişkilendirilen meselelerin özü ve şartları hakkında yeterli bilgi sahibi olmaktan kaynaklanmaktadır. Bağlamsal problemleri doğuran fenomenleri üç grupta toplamak mümkündür. Bunlar, nâmeşru bir meseleyi meşrulaştırma çabası, ictihada konu olan meselenin veya ictihadın uyarlanacağı yeni meselenin tam analiz edilememesi ve fıkıh mirasındaki ictihadî hükümlerin bütün dönemlerde geçerli olduğunun varsayılmasıdır.

1.1. Meseleyi Fikhî Miras ile Meşrulaştırma Çabası

Yeni meseleler için üretilen görüşleri güçlendirmek amacıyla benzer meselelere verilen hükümlere gönderimde bulunmak, geçmişten beri başvura gelinen bir yöntemdir. Ancak bazen atıf yapılan hükme konu olan mesele, gerçekte söylemsel, olgusal veya sosyal bağlam itibarıyla yeni meseleden farklı olabilmektedir. Özellikle meşru olmayan veya hükmü şüpheli bir fiilin toplum nezdinde kabul edilebilirliğini sağlamak için geleneğe yapılan gönderimlerde bağlam kopukluğu sorunu daha olası hale gelmektedir. Bu tür işlemlerde, baştan meşruiyetine karar verilmiş bir mesele, geçmişteki bir mezhep veya fakihin otoritesi üzerinden tezkiye edilmektedir. Fikhî mirasa “meşrulaştırıcı” bir rolün verildiği bu teknikte yöntem hassasiyeti gözetilmemektedir; aksine fukahanın görüş ve fetvaları hedefe nasıl ulaştırıcaksa o şekilde kullanılabilir. ⁵ Bazen bir bütün olarak maruf hiçbir mezhebin ölçüsüne uymayan bir muameleyi meşrulaştırmak için onu oluşturan parçalar üzerinden kontroller gerçekleştirilmekte ve her bir parça için uygun düşün mezhebe atıf yapılmaktadır. Bu türden parçacı yaklaşımlar tabii olarak ilinti problemini beraberinde getirmektedir. ⁶ Katılım bankalarının en yaygın uygulamalarından olan murâbahanın hükmü belirlenirken benzer bir sürecin işlendiği görülmektedir. Murâbahaya cevaz verenler görüşlerini delillendirmek için birçok argüman ileri sürmüş ve bunlar arasında mezheplerin tecviz edici ictihadlarına yer vermişlerdir. Örneğin bu işlemin mal sahibi, müşteri ve malı peşin alıp müşteriye vadeli olarak satan kişi arasında geçen akitler üzerinden gerçekleşmesinin hükmü, İmam Şâfi'nin (ö. 204/820) üç taraflı muamele ile ilgili ictihadına dayandırılmış-

⁵ Duman, “Günümüz Fikhî-İktisadî Problemlerin Değerlendirilmesinde Fıkıh Mirasımız ile İlişki Biçimimiz”, 158-159.

⁶ Günay, “Süreklilik ve Değişim Bağlamında Fıkıh Mirasımıza Yöntemsel Yaklaşımlar”, 130-131.

tır.⁷ Ancak söz konusu ihtihadın geçtiği pasajda,

“Bir adam diğerine bir eşyayı gösterip, ‘Bunu sen satın al, sonra ben şu kadar kâr vererek onu senden alayım.’ derse, o da bunu alırsa, bu alışveriş caizdir. ‘Kâr ödeyerek senden alırım.’ diyen kişi muhayyerdir. İsterse yapacağı bir akitle onu alır, isterse vazgeçer...” denmektedir.⁸

Anlaşıldığı üzere İmam Şâfiî bu tür muamelelerde çağdaş murâbahadan farklı olarak, satın alma talimatını veren kişinin vaadini bağlayıcı görmemiştir. Bu sebeple murâbahayı meşru bir ticari muamele olarak kabul edenler, vaadin bağlayıcılığı konusunda Mâlikî mezhebinin görüşüne atıf yapmışlardır. Ancak Mâlikîlerde vaat her ne kadar bağlayıcı ise de ortaya çıkan şekliyle murâbaha bu mezhebin de cevaz vermediği bir işlemdir.⁹ Çünkü Mâlikîler çağdaş murâbaha uygulamasında cari olduğu üzere birinin diğerine “Şunu benim için peşin on dirheme satın al, ben de senden on iki dirheme vadeli olarak satın alayım.” demesini faizli bir işlem olarak kabul etmişlerdir.¹⁰ Netice itibariyle katılım bankalarındaki murâbaha ne Şâfiîlerin ne de Mâlikîlerin ölçülerine uymaktadır.¹¹ Görüldüğü üzere çağdaş murâbaha, fıkıh doktrinlerinden istifade ile hükme bağlanırken tam bir eklettik yaklaşım sergilenmiş ve ihtihadlar bağlamlarından kopararak kullanılmıştır.

1.2. Esas Alınan İctihadın veya Yeni Olgunun Yeterince Analiz Edilmemesi

Hükmün tesisi veya tespitinde bağlamın işletilmemesinin önemli sebeplerinden bir diğeri, esas alınan hüküm veya olgunun yahut yeni olgunun yeterince tahlil edilmemesidir. Fıkıh metinlerindeki yazılı hükmün söylemsel, olgusal veya sosyal bağlamının yanlış teşhisi yahut yeni meselenin doğru tanımlanmaması yanlış hükme yol açabilmektedir. Hanefî mezhebinde ücretle Kur’ân okumanın hükmü hakkında ortaya çıkan yanlısama, bu konuda verilebilecek ilginç bir örnek olarak görülmektedir. İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) temel kaynağa müracaat etmenin gerekliliği başlığı altında konuyu şu şekilde anlatmaktadır: Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ile İmâmeyn ibadetlerin ücretle yapılmasını caiz görmemişlerdir. Sonraki dönemlerde tercih ve tahrîc ehli fakihler ise zaruret gerekçesiyle ücret karşılığında Kur’ân öğretmeye cevaz vermişlerdir. Çünkü geçmişte hazineden Kur’ân öğreticilerine

⁷ Sâmî Hasan Hammûd, “Bey’u’l-murâbaha li’l-âmir bi’s-şirâi”, *Mecelletü mecme’i’l-fikhi’l-İslâmî* 5/2 (1988), 1096.

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1983), 3/39.

⁹ Yûnus Rafîk el-Mısrî, “Bey’u’l-murâbaha li’l-âmir bi’s-şirâi fi’l-mesârifil-İslâmiyye”, *Mecelletü mecme’i’l-fikhi’l-İslâmî* 5/2 (1988), 1152.

¹⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü’l-celîl fi şerhi Muhtasarı Halîl* (b.y.: Dâru’l-Fikr, 1992), 4/405.

¹¹ Hacı Mehmet Günay, “İslam Hukukunda Akid Teorisi Bağlamında Çağdaş Finasman Enstrümanlarından Murâbaha Uygulamaları”, *Fikhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 220. Murâbahanın meşruiyetini ortaya koymak üzere ayrıca kabzin vukuu meselesinde dört mezhebe atıf yapılırken, akitte mevzubahis olan şartlar ile vekâlet konularında Mâlikîler ile Hanbelîlerin ilgili görüşlerine, risk meselesinde ise Hanefîler ile Hanbelîlerin ihtihadlarına göndermede bulunulmaktadır. Bununla birlikte murâbahayı oluşturan senteze fikhî istidlâl ile ulaşıldığı gerekçesi ile bunun (problemlî bir) telfik sayılamayacağını söyleyenler de vardır. İsmail Cebeci, “Murâbaha Akdi Bağlamında Fıkıh Mirası ile İlişki Biçimimiz”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53 (2017), 87.

sağlanan maddi gelir artık kesilmişti. Kur'ân öğreticileri, öğretim hizmeti karşılığında ücret alamadıkları takdirde işlerini temin için çalışmak zorunda kalacaklardı; bu durumda da Kur'ân öğretimi aksayacaktı. Ancak daha sonraları, bu icthad delil gösterilerek ücret karşılığında Kur'ân okumanın ve ibadette bulunmanın caiz olduğu söylenmiştir. Böylece icthadın kapsamına, onu üretenlerin maksadına aykırı eklemeler yapılmıştır. İbn Âbidîn meseleyi bu şekilde aktardıktan sonra, zaruret açısından Kur'ân öğretmenin okumaktan farklı olduğunu, dolayısıyla ücretle Kur'ân öğretmek için verilen fetvanın ücretle okumaya teşmil edilemeyeceğini belirtmiş ve özensizce yapılan bu tür aktarımlardan veya uyarlamalardan sakınılması gerektiğini vurgulamıştır. Anlatıda ifade edildiği üzere Kur'ân öğretme hizmeti hakkında yapılan icthadın Kur'ân okutmak için kullanılması, iki olgu arasındaki farkların yeterince analiz edilmemesinden kaynaklanmıştır. İbadet ortak niteliğinde her iki mesele birleşmekte ise de bunların birincisinde toplumsal bir ihtiyaç olan öğrenme, ikincisinde ise mahza sevap amaçlanmaktadır. Ancak ibadetler Allah rızası için yapılıncaya sevap hâsıl olmaktadır. Sevap da ücret ile satın alınmamaktadır.¹²

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de kaynak icthadın metinsel, olgusal veya sosyal bağlamının doğru kurulamaması neticesinde mezkûr sorunlarla karşılaşmaktadır. Son iki yüzyılda ortaya çıkan meselelerin çetrefilli olması, bağlamsal problemleri daha olası hale gelmiştir. Güncel fıkhi meselelerin modern tıp, fizik, kimya, ekonomi gibi farklı disiplinlerle ilişkili olup, anlaşılabilmesi için bu alanlarda konuya dair bilgi sahibi olmayı gerektirmesi ve bunun da kolaylıkla gerçekleştirilememesi, fetva ve icthadlarda olgusal bağlam sorunlarına yol açabilmektedir. Nitekim bu tür risklere karşı son dönemlerde meselelerin uzmanlarından destek alarak heyet halinde hüküm belirleme yönüne gidilmektedir.

1.3. Fıkıh Doktrinlerindeki İctihadî Hükümlerin Değişmez Kabul Edilmesi

Klasik kaynaklardaki icthadî hükümlerin genel geçer ve değişmez olduğunun varsayılması, icthadın bağlamının peşinen göz ardı edilmesine yol açan bir durumdur. Hükümün her halükarda geçerli olduğunun kabul edilmesi, ne üretildiği dönemin ne de uygulanacağı dönemin şartlarının önemsendiği anlamına gelir. Mezhep imam ve müctehidlerden nakledilen görüşlere bu gözle bakılması, gelenekselci yaklaşım olarak isimlendirilmektedir. Aşağıda örneklerle somutlaştırılacak bu yaklaşım tarzına göre fıkıh eserlerinde yer alan görüş ve açıklamalar çoğunluk itibarıyla evrensel olup, müslümanların kıyamete kadar karşılaşacağı bütün sorunları çözecek niteliktedir. Bu sebeple fıkıh mirasındaki hazır çözümlere ait bağlamların günümüzdeki meselelerde bulunup bulunmadığının araştırılmasına

¹² İbn Âbidîn konu ile ilgili olarak ayrıca şunları söylemiştir: Kur'ân ücretle okutulmadığında bireysel veya toplumsal hiçbir zarar ortaya çıkmaz. Ücret karşılığında okunması durumunda ise Kur'ân bir ticaret vasıtası haline gelir ve Allah rızası söz konusu olmaz. Bu sebeple ücret ile Kur'ân okutma davranışından umulduğunun aksine ölüye bağışlanacak sevap ortaya çıkmaz. Bk.: *Şerhu 'Ukûdi resmî'l-müftî*, 13-14.

gerek yoktur.¹³ Aynı şekilde fetvanın dayanaklarını yitirmesi, hükümle ulaşılmak istenen hedefe artık ulaşılamaması, verildiği döneme göre toplumsal koşulların değişmiş olması, mezheplerde yerleşik hale gelen fetvaların yenilenmesi için yeterli gerekçeler değildir.¹⁴

Önceki dönemlerde de mezhebin muteber görüşlerini her zaman ve zeminde geçerli sayma yanlışı ile karşılaşıldığından klasik eserlerde bu sorun üzerinde önemle durulmuştur. Örneğin Karâfi geçmişte ortaya konulan görüşleri dondurup, sonraki dönemler için geçerli saymanın, dini ahkâmda yanlış bir yönlendirme ve görüş sahiplerinin amaçları dışına çıkma anlamına geldiğini söylemiştir.¹⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) örf, zaman, mekân ve durum gibi meseleyi çevreleyen hususlara bakmadan fıkıh kitaplarındaki hükümlerle fetva vermeyi, sapmak ve saptırmak olarak nitelemiştir.¹⁶ İbn Âbidîn de benzer bir şekilde, müftü veya kâdının toplumun durumunu araştırmadan, örfü ve açık karineleri terk edip, mezhebin muteber nakilleri üzerinde donup kalmasının, birçok hakkın çiğnenmesine ve zulme yol açacağını belirtmiştir.¹⁷ Çünkü bu yöntem mefhumu metne mahkûm etmekte, hükmü sosyal ve olgusal bağlamından koparıp, inşa edilmiş amacının dışında kullanmaya zemin hazırlamaktadır. Hükmün amacını gerçekleştirilmeyecek şekilde uygulanması ise hukuktan beklenen adaletin yerine zulme sebebiyet verir.

2. İctihadın Bağlamından Koparılarak Kullanıldığı Bazı Güncel Meseleler

Günümüz hayat şartlarının ürettiği meseleler ile değişime uğrattığı olguların hükmünü tespit ederken tahrîc yönteminin işletildiğine ilişkin birçok örnek bulunmaktadır. Bunların bir kısmında bağlamından koparılmış icthadlar kullanılmıştır. Makale formatını aşmamak için burada bu türden dört meseleye değinmekle iktifa edilecektir.

2.1. Tedavi Nafakası

İslam hukukuna göre evli veya iddet bekleyen kadının nafakası, kocasına aittir. Bu konuda fukaha arasında herhangi farklı bir görüş bulunmamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde nafakanın içeriği genel olarak belirlenmiş, ayrıntıları örfে havale edilmiştir. "Onları (iddetleri süresince) gücünüz nispetinde, oturduğunuz

¹³ Duman, "Günümüz Fıkhî-İktisadî Problemlerin Değerlendirilmesinde Fıkıh Mirasımız ile İlişki Biçimimiz", 157-158. Bu anlayışa sahip olanlar her türlü ıslah, tecdit, ihya teklifini bir nevi tahrîp ve tahrîf olarak algılamakta ve yeni icthad söylemlerine büyük tepki göstermektedirler. Günay, "Süreklilik ve Değişim Bağlamında Fıkıh Mirasımıza Yöntemsel Yaklaşımlar", 129.

¹⁴ Yaman, "Fıkıhın Sosyolojik Yürürlüğü Bağlamında Fetvada Değişim", 8.

¹⁵ Karâfi, *el-Furûk*, 1/177.

¹⁶ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-'âlemîn*, thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasen (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1423h.), 4/470; Yusuf el-Karadâvî, *Muhâdarât fi'l-fıkh ve'l-fetvâ ve'l-ictihâd* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2011), 44-45.

¹⁷ Muhammed Emin b. Ömer b. 'Abdilazîz İbn Âbidîn, *Şerhu 'Ukûdi resmi'l-müftî* (Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 2009), 81.

yerde oturtun.”¹⁸ “...Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği örfe uygun olarak babalara aittir...”¹⁹ mealindeki ayetler nafakanın meşruiyeti, kapsamı ve sınırları hakkında bilgi vermektedir. Ebû Süfyân’ın (ö. 31/651-52) eşi Hind’in (ö. 14/635) Hz. Peygamber’e gelerek kocasının cimrilik yapıp, kendisi ile çocuğunun ihtiyaçlarını karşılamadığını, onun malından kendilerine yetecek miktarda gizli bir şekilde alma hakkının olup olmadığını sorması üzerine “Dine ve örfe uygun olarak al.”²⁰ şeklinde verilen cevap da bu konuda kullanılan delillerdendir.²¹ Fakihler bu nasslar ve ilgili diğer delillere²² dayanarak kadının mesken, yiyecek ve giyecek gibi ihtiyaçlarının kocası tarafından karşılanmasına hükmetmişlerdir. Ancak fukahanın kahir ekseriyeti kadının sağlık giderlerini nafakanın haricinde tutmuştur. Hanefiler, Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîler kadının tedavisi ile meşgul olmayı ve hacamat ile diğer sağlık işlemlerinin ücretini karşılamayı kocanın sorumluluğu dışında görmüşlerdir. Buna karşılık kadının kerih koku ve dağınıklığı gidermek, cilt ve saç canlılığını korumak gibi amaçlarla kullanacağı yağ ve tarak gibi şeyleri nafaka kapsamında saymışlardır.²³

Tedavi olmak, süslenmekten daha önemli olduğu halde bir kozmetik ürün olarak kullanılan yağın nafakadan sayılıp tedavinin nafaka haricinde tutulması, çeşitli şekillerde izah edilmeye çalışılmıştır. Tedavinin kadının şahsına fayda sağladığı, kadının yağ kullanarak süslenmesinin ise kocasının maslahatına olduğu belirtilerek bu ikisinin farklı hükümler gerektirdiğini söyleyenler olmuştur.²⁴ Yağ temini görevi ile tedavi sorumluluğu arasındaki fark kira sözleşmesi üzerinden de anlatılmıştır. Kiraya verilen evi tamir etmek, kiracının görevleri arasında yer almadığı gibi kocanın da karısını tedavi etmek mecburiyetinde olmadığı,²⁵ buna karşın kadının yağ masrafını karşılamasının sonuçta kocaya yarayacağı ve bunun, kiracının kullandığı evi temizleyerek ondan istifade etmesine benzediği söylenmiştir.²⁶ An-

¹⁸ et-Talâk 65/6.

¹⁹ el-Bakara 2/233.

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (Beyrut: Dâru Tavkî’n-Necât, 2001), “Nefekât” 14 (5370); Ebû’l-Huseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi’u’s-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ’it-Türâsîl-‘Arabî, ts.), “Akdiyye”, 7 (1714).

²¹ Bk.: Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Mugnî* (b.y.: Mektebetü’l-Kahire, 1969), 8/196-200; Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Meccüddîn Ebû’l-Fadl el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta’lîli’l-Muhtâr* (Kahire: Matba’atü’l-Halebî, 1937), 4/3.

²² Nafaka ile ilgili diğer ayetler için bk.: et-Talâk 65/7; en-Nisâ 4/19.

²³ Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1993), 22/63-64; Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebir fi’l-fikhi mezhebi’l-İmâmî’s-Şâfiî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999), 11/428; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 8/199; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf el-Girnâti Mevâk, *et-Tâc ve’l-iklîl li-Muhtasari Halîl* (Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994), 5/545; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilazîz İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1966), 3/575, 579-580.

²⁴ Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebir*, 11/428; Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mâlikî el-Karâfî, *ez-Zahîra* (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1994), 4/470.

²⁵ İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 8/199.

²⁶ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Mugnî’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ânî elfâzi’l-Minhâc* (b.y.: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994), 5/159; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî, *Keşşâfü’l-kınâ‘an metni’l-İknâ‘* (Beyrut: Dâru ‘Âlemi’l-Kütüb, 1968), 5/463.

cak yağ ve tedavi nafakasına ilişkin bu izahlar hükmün delilleri niteliğinde olmayıp, inşa edilmiş hükmün makuliyetini ortaya koymak için yapılmış problemlerli açıklamalardır. Zira kocanın kiracıya benzetilmesi *kıyas me'a'l-fârik* (birbirinden farklı iki olguyu karşılaştırmak)tır. Koca, nikâh ile birlikte her ne kadar istimtâ' hakkını kazanıyorsa da karısı üzerinde kiracı konumunda değildir. Karı-koca arasındaki ilişki, nikâh bağıyla kurulmuş hayat arkadaşlığıdır. Hayat ortaklığında esas olan merhamet ve sevgi duygusu, kadının hastalanması durumunda kocanın onun tedavisi için sorumlu davranmasını gerektirir.²⁷ Öte yandan kadının yağlanarak süslenmesi kocasına fayda sağladığı gibi hasta kadının iyileşmesinde de kocanın faydası vardır. Diğer taraftan, kadından sağlıklı iken faydalanıp, hastalandığında tedavi olması için onu ailesine göndermek, dinin emrettiği güzel ahlakla bağdaştırılmayacak bir davranıştır.²⁸ Kanaatimizce fakihlerin kadının kullanacağı yağı nafaka kapsamında tutarken sağlık giderlerini dışarıda bırakmış olmalarının gerisinde tamamen yaşadıkları dönemdeki tedavinin işlevselliği ve buna bağlı olarak tedaviye duyulan ihtiyaç seviyesine ilişkin gerçeklik vardır. Çünkü fakihler nafaka kalemlerinin ayrıntıları ile alt ve üst limitlerini belirlerken, mezkûr nassların da müsaade ettiği üzere, yaşadıkları dönemin örf ve ihtiyaçlarını dikkate almışlardır. Son iki yüzyıldan önceki dönemlerde tedavi işlemleri, günümüzdeki kadar başarılı sonuçlar vermiyordu. Bu sebeple geçmişte tedavi, temel ihtiyaçlar arasında görülüyordu. Sağlık giderlerini nafakanın dışında bırakan hüküm temellendirilirken, nafaka konularının sürekli ihtiyaç duyulan şeylerden oluştuğu, tedavinin ise hastalık gibi arızı bir sebebe dayandığı şeklinde yapılan açıklama,²⁹ tedavinin eski dönemlerdeki işlevselliğini ve ihtiyaç derecesini ortaya koymaktadır. Fukaha tedavinin mahiyeti ve günlük hayattaki karşılığına ilişkin oluşan bu olguyu esas alarak ictihadda bulunmuştur.

Tedavi yöntemleri ile tedavide başarı oranı, mezkûr ictihadın ortaya konulduğu dönemlere nispetle günümüzde büyük ölçüde değiştiği halde tedavi nafakası meselesinde söz konusu görüşün dondurulup aktarıldığı görülmektedir.³⁰ Örneğin Suudi Arabistan Fetva Kurulu'na kocanın hasta karısını tedavi etme ve tedavi masraflarını karşılama sorumluluğu hakkında yöneltilen bir soru üzerine 3591 numaralı verilen fetvada Hanbelî mezhebi literatürüne atıf yapılarak sağlık giderlerinin nafakaya dâhil olmadığı belirtilmiş; kadının tedavisiyle ilgilenip gerekli harcamaları yapmak güzel ahlak kapsamında bir mesele olarak değerlendirilmiştir.³¹ Bu fetvada, fukahanın kendi dönemlerinde tıbbın sunduğu imkânları dikkate alarak inşa ettiği görüş, olgusal bağlamı göz ardı edilerek kullanılmıştır.

Son yüzyılda sağlık bilimi ve teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak birçok

²⁷ Abdülkerîm Zeydân, *el-Mufassal fî ahkâmi'l-mer'e ve'l-beyti'l-müslim fi's-Şer'ati'l-İslâmiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 7/185.

²⁸ Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletühû* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, ts.), 10/7381.

²⁹ Ebû İshâk İbrâhîm b. 'Alî eş-Şirâzî, *Mühezzeb* (b.y.: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 3/151.

³⁰ Bk.: Fehd b. Abdülkerîm es-Süneydî, "Nefekatü 'ilâci'z-zevce - dirâsetün fikhîyye", *Mecelletü'l-Cem'iyyeti'l-Fikhîyyeti's-Su'ûdiyye* 16 (2013), 331.

³¹ Heyet, *Fetâva'l-lecneti'd-dâime li'l-bühûsi'l-İlmiyye ve'l-iftâ*, thk. Ahmed b. 'Abdurrazâk ed-Düveys (Riyad: Riâsetü'l-İdâreti'l-Bühûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ, ts.), 19/260.

hastalığın tedavisi başarılı bir şekilde sonuçlanmaktadır. Günümüzdeki işleviyle tedavi artık yemek içmek derecesinde bir zaruret haline gelmiştir. Bu sebeple tedavi diğer zorunlu şeyler gibi kocanın nafaka sorumluluğu arasında sayılmalıdır.³² Nitekim tedavi yöntemlerinin gelişmesine paralel olarak son dönemlere doğru bazı Mâlikîler kocanın kendi maddi imkânı ölçüsünce sağlık nafakasından sorumlu olduğuna hükmetmişlerdir.³³ Günümüz İslam hukukçularının kahir ekseriyeti de bu görüştedir.³⁴ Tedavi nafakası ile ilgili ictihadda gerçekleşen bu dönüşüm, sağlık alanında meydana gelen gelişmelere dayanmaktadır. Mezhep taassubunun veya gelenekçilik anlayışının etkisiyle, tedavideki bu değişimi göz ardı edip, fukahanın kahir ekseriyetinin görüşü olduğu argümanı ile tedaviyi nafaka kapsamının dışında görmek, ictihadi, üzerine bina edildiği olgusal bağlamdan koparmaktır.

2.2. Küçüklerin Evlendirilmesi

Günümüzdeki yaşam şekli ve döngüsü sanayi devrimi öncesine göre büyük ölçüde değişmiş durumdadır. Endüstri devrimi öncesindeki sosyal hayat şartlarında küçüklerin nikâhlandırılmaları maslahatlarına uygun bir tasarruf olarak mülahaza ediliyordu. Günümüz yaşam koşullarında ise bu uygulama tam tersi sonuçlar doğurabilmektedir.³⁵ Doktrinlerdeki ictihadî hükümleri her halükârda geçerli sayanlar, sosyal yaşamdaki değişimi görmezden gelip, fukahanın bu meselede kendi dönemlerindeki şartlara uygun olarak ürettikleri ictihadi tercih edebilmektedirler.

Küçükleri evlendirmenin hükmü konusunda fukahanın kahir ekseriyeti, bunun caiz olduğu görüşünde olmuşlardır. Bu ictihadın temel dayanaklarından bir tanesi, Hz. Aîşe'nin altı yaşında Hz. Peygamber ile nikâhlandırıldığı, dokuz yaşında ise evlendirildiğine dair bilgidir.³⁶ Diğer bir delil, âdet olmayan kadınların iddetlerinin üç ay olduğunu bildiren ayettir.³⁷ Küçükleri evlendirmeyi mubah görenler, bu ayetin kapsamına yaşı itibarıyla âdet görmeye müsait olmayan küçüklerin de girdiğini söylemişlerdir. Ayette iddetlerinden bahsedildiği için bunların boşanma öncesinde nikâhlanmış oldukları kabulünden hareketle küçüklerle evlenmeye ruhsat

³² Eski dönemlerde tedavinin önemli bir ihtiyaç olarak görülmemesini, insanların gerekli önlemleri almaları sebebiyle sağlıklı yaşamış olma ihtimaline bağlayanlar da vardır. Bk.: Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, 10/7381.

³³ Bk.: Ebû Abdillâh el-Mısrî Muhammed İliş, *Minehu'l-celîl şerhu Muhtasari Halîl* (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1984), 4/392.

³⁴ Bk.: Süneydî, "Nefekatü 'ilâci'z-zevce", 331-332; Üzeyir Köse, *Fikhî Açdan Hamilelik* (Ankara: Nobel Bilimsel Eserler Yayınları, 2020), 78-81.

³⁵ Küçüklerin evlendirilmesi konusu ile ilgili değerlendirmeler için bk.: Nihat Dalgın, "Aile Kurumunun Nikâh Aşamalarıyla İlgili Fikhî Sorunları", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 49.

³⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/163; Buhârî, "Nikâh", 39 (5133).

³⁷ "Adetten kesilen kadınlarımızın iddeti hakkında şüpheye düşerseniz, onların bekleme süresi üç aydır. Âdet görmeyenlerin durumu da böyledir..." et-Talâk 65/4. Boşanan ve kocaları ölen kadınların iddetlerini belirleyen Bakara sûresindeki (228 ve 234.) ayetler nazil olunca Hz. Peygamber'e küçüklerin ve hamile kadınların iddet sürelerinin sorulması üzerine bu ayetin nazil olduğu nakledilmektedir. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdüni vd. (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısrıyye, 1964), 18/162-163.

verildiği çıkarımında bulunmuşlardır.³⁸ Ayrıca görüşün teyidi sadedinde, sahabe döneminden bu çeşit evliliğe dair örnekler verilmiştir.³⁹ Bununla birlikte düşük sayıda da olsa bazı fakihler bu yaygın görüşün aksine kanaat belirtmişlerdir. Osman el-Bettî (ö. 143/760),⁴⁰ İbn Şübrume (ö. 144/761) ve Ebûbekir el-Esam (ö. 200/816) yetimlerin evlilik çağına geldiklerinde kendilerine mallarının teslim edilmesini bildiren ayete⁴¹ dayanarak küçüklerin evlendirilemeyeceğini söylemişlerdir. Onlara göre burada evlenme çağı ile ergenlik kastedilmiştir. Eğer buluğdan önce çocukları evlendirmek caiz olsaydı, “evlilik çağı” şeklindeki belirlemenin bir anlamı olmazdı. Bu fakihler, velayet olgusunun amaç ve hikmeti üzerinden de argüman geliştirmişlerdir. Velayet sisteminin küçüklerin maslahatını sağlamak için işletildiğini, yaşı itibariyle küçüğün doğrudan yapamadığı faydalı işleri gerçekleştirmek ve maruz kalması muhtemel zararları engellemek için veliye ihtiyaç duyulduğunu, nitekim küçüklerin lehlerine yapılan bağışın geçerli olması için velinin onayına gerek görülmediğini anlatmışlardır. Bu öncülden hareketle velinin küçüğün şahsı hakkında sadece maslahatının gerektirdiği yönde tasarrufta bulunabileceğini, küçüklüğün evlilikten beklenen faydalanmalara mâni olduğunu ve küçüklerin evlenmeye ihtiyaçlarının olmadığını belirtip, bu yönde bir tasarrufun velayet sisteminin ruhuna aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴²

Küçüklerin evlendirilmesine cevaz vermeyenler maslahat ilkesine atıf yaptıkları gibi aksi görüşte olan cumhur da aynı ilke üzerinden akli temellendirmede bulunmuştur. Çocuğun küçük yaşta evlendirilmesinin maslahatı çerçevesinde en çok ifade edilen husus, denkliktir. Evlilikten beklenen sonuçların ortaya çıkması için denkliğin önem arz ettiği, bu şartı sağlayan adayın her zaman bulunamayacağı, küçük yaşta karşılaşılan namzedin değerlendirilmemesi durumunda daha sonra bu fırsatın kaçırılacağı ve velayet yetkisi kullanılarak bu durumun önüne geçilebileceği ifade edilmiştir.⁴³ Öte yandan fakihler küçük adına verilecek evlilik kararının gerçekten maslahata uygun olması için evlendirme yetkisine sahip velinin bunu sağlayabilecek evsafa olmasını gerekli görmüşlerdir. Yetkili velinin kimliği ile ilgili tartışmalarda konunun bu yönü öne çıkmıştır. Hz. Ebûbekir’in, kızı Âişe’yi evlendirdiğini bildiren hadis başta olmak üzere konuyla ilgili diğer rivayetlerden hareketle, fukaha babanın bu yetkiye sahip olduğu hususunda ittifak etmiştir. Baba

³⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Abdusselâm Muhammed Alî Şâhîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 2/68-69; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/212; Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379h.), 9/190.

³⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/163; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/212; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 7/40; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/94.

⁴⁰ Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 5/91.

⁴¹ “Yetimleri evlilik çağına erişinceye kadar deneyin; onların rüste eriştiklerini anlarsanız mallarını kendilerine teslim edin...” en-Nisâ 4/6.

⁴² Küçüklerin evlendirilmesini tecviz edenler de “وَابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ” ayetindeki *nikâh* kelimesi ile ihtilâm/buluğun kastedildiğini kabul etmişlerdir. Ancak onlar, karşı görüştekilerden farklı olarak ayette bu biyolojik aşamanın yetimlere mallarının teslimatı için ön şart olarak ileri sürüldüğünü belirtmişlerdir. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/80; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/212; Aynî, *el-Binâye*, 5/90.

⁴³ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/212-213; Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 1/193; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/94; Aynî, *el-Binâye*, 5/91.

dışındaki velilerin yetkisi hakkında ise çocuğun maslahatının eksene alındığı farklı yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Şâfiîler yeterince şefkatli davranmayacakları gerekçesiyle baba ve dede dışındaki velilerin küçükleri evlendirmesine cevaz vermezken,⁴⁴ Mâlikîler ile Hanbelîler küçüğün evlenmeye ihtiyacı olmadığı ve baba şefkatinin diğer velilerde bulunmadığı gerekçesiyle baba dışındaki velileri buna ehliyetli görmemişlerdir.⁴⁵ Hanefîler ise namzet fırsatını değerlendirme maslahatını öne çıkararak *asabeden* babanın haricindeki velilere de evlendirme yetkisini tanımışlardır; ancak baba ve dededeki şefkat ve hassasiyetin onlarda olmayacağını belirterek bu iki veli dışındakilerin evlendirdiği çocuklara *hiyâr-ı buluğ* (baliğ olunca evliliği sonlandırabilme) hakkını vermişlerdir.⁴⁶

Görüldüğü üzere küçüklerin evlendirilmesi ile ilgili her iki görüşün temel dayanakları nasslar olmakla birlikte, maslahat ilkesi görüşün temellendirilmesinde önemli bir argüman olarak kullanılmıştır. Neticede evlenen çocuk ise de bunun kararı velisi tarafından verilmektedir. Velinin küçük hakkındaki tasarrufu ise küçüğün maslahatına uygun olması şartıyla geçerlidir.⁴⁷ Nitekim babanın küçük kızını dengi olmayan veya kusurlu birisiyle evlendirmesi caiz görülmemiştir.⁴⁸ Buna göre nasslardan hareketle çocukların evlendirilmesine cevaz veren cumhurun görüşü esas alınsa bile bir çocuğun evlendirilebilmesi için bunun onun maslahatına uygun olması şarttır. Evlendirilmesi kendisi için mefsetet olan bir çocuğun, velisi tarafından nikâhlandırılması, cumhurun yaklaşımı açısından da isabetli değildir.

Sosyal hayatın tekdüze bir yapıda seyrettiği, olağanüstü bir durum olmadığı sürece insanların doğduğu yerde yaşamını sürdürüp tamamladığı geçmiş dönemlerde küçüklerin munasip adaylarla evlendirilmesi, maslahata uygun idiyse de ekonomik ve sosyokültürel şartların hızla değiştiği günümüzde bu tür evlilikler büyük sorunlara yol açabilmektedir. Küçükken nikâhları akdedilen gençler çoğunlukla sonradan evliliği kerhen sürdürmekte ya da düğünden önce veya sonra nikâhlılarından ayrılma yönüne gitmektedirler. Çünkü küçük yaşta birbirinin namzedi olarak görülen çocuklar, farklı seviyelerde eğitim alıp, yekdiğerinden farklı ahlaki ve felsefi görüşler edinebilmektedirler. İşleri veya görevleri gereğince oldukları yerlerden ayrılıp, başka bölgelere yerleşebilmekte; kazandıkları statüye uygun yeni namzetlerle karşılaşabilmektedirler. Hâsılı birbirinin dengi olmaktan çıkacak şekilde ekonomik durumları, bilgi ve görgüleri değişebilmektedir. Bütün bu farklılaşmalara rağmen kişinin geçmişte dengi olan birisiyle evlenmeye mecbur

⁴⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/163.

⁴⁵ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004), 3/35; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 7/41-42.

⁴⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/193; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 3/94; Aynî, *el-Binâye*, 5/90-92.

⁴⁷ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 2/245.

⁴⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, 5/20; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 7/41; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ'*, 5/114. İmâmeyn de bu görüşte olmakla birlikte Ebû Hanîfe baba veya dedenin daha önemli bir amaç ve maslahatı gözettiğini varsayarak küfüvvet şartına riayet etmeden küçükleri evlendirmesine cevaz vermiş; ancak diğer velilerde baba ve dede şefkatinin olmadığını gerekçe göstererek onların küfüvveti aykırı şekilde küçükleri evlendirmelerini caiz görmemiştir. Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 3/97.

bırakılması, sorunlar cenderesine itilmesi olarak değerlendirilmektedir.⁴⁹ Günümüzde küçüklerin evlendirilmesi, anlatıldığı üzere, mefsedete yol açıyorsa velinin bu yönde tasarrufta bulunması, yetkisini yanlış kullanması anlamına gelir. Böyle bir işlem için cumhurun görüşünün kullanılması ise ichtihadı sosyal ve durumsal bağlamından koparmak ve günümüz şartları için cumhurun kabul etmeyeceği bir görüşü kendilerine yamamaktır.

2.3. Eğlence Amaçlı Köpek Edinmek ve Alım Satımını Yapmak

Kişisel zevk için meskende köpek beslemek, günümüzde yaygın bir olgu haline gelmiştir.⁵⁰ Fukaha köpeklerin sadece avcılıkta veya sürü ve zirai ürün bekçiliğinde kullanılmak amacıyla edinilebileceğini bildiren rivayetlere⁵¹ dayanarak somut faydalanma dışında bir maksatla köpek sahiplenmeye cevaz vermemiştir.⁵² Köpeklerin temiz veya necis oluşu konusunda ise temelde iki farklı görüş ortaya konulmuştur. Şâfiîler ile Hanbelîler köpeği *necîsü'l-'ayn* olarak tanımlarken,⁵³ Hanefîlerde tercih edilen görüşe göre köpeğin salyası necis olmakla birlikte dış yüzeyi temizdir.⁵⁴ Mâlikîler ise köpeğin hem dış yüzeyini hem de salyasını temiz kabul etmişlerdir.⁵⁵ Ancak bu iki mezhepte köpeğin dış kısmı temiz sayılsa da biraz önce ifade edildiği üzere somut faydalanma dışında bir amaçla veya keyfi olarak köpek edinmek caiz görülmemiştir.⁵⁶ Buna göre Hanefî ve Mâlikî mezheplerinin köpeğin temiz olduğuna ilişkin ichtihadlarını kullanarak meskende hobi olarak köpek edinmede fıkhen bir beis olmadığını iddia etmek, bu mezheplerin görüşünü yanlış tahlil etmek veya bilinçli olarak çarpıtmaktır.

Öte yandan fakihler ihtiyaç için köpek sahiplenmeye cevaz verirken günümüzdeki gibi pet (evcil) hayvanla iç içe yaşamayı kastetmemişlerdir. Günümüzde eğlenmek amacıyla edinilen köpekler, sahipleri ile aynı meskenin dâhili kısmında yaşamaya mahkûm edilmekte ve ihtiyaçları olan egzersizden mahrum bırakılmaktadır. Bu yönüyle mesele, geçmiştekinden farklı bir veçheye bürünmüştür. Köpek-

⁴⁹ Dalgın, "Nikâh Aşamasıyla İlgili Fikhî Sorunlar", 48.

⁵⁰ Hüseyin Baysa, "Ev ve Süs Hayvanı Edinme Sâiklerinin Fikhî Açıdan Tahlili", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 38 (Ekim 2021), 236.

⁵¹ "Kim ziraati ve hayvanları korumak ile avcılık dışında köpek edinirse her gün amelinden bir kırat/iki kırat eksilir." Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr (Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 2001), "Müzâra'at", 3 (2323); "Zebâih ve's-sayd", 6 (5480); Ebü'l-Huseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), "Müsâkât", 50 (1574).

⁵² Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 5/377; Ebü'l-Fazl İyâz b. Müsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim b. fevâidi Müslim* (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1998), 5/241; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 4/191; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/227.

⁵³ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/202; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 1/304-305; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 1/35-36; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, 1/182.

⁵⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/48; 11/235; Ebü'l-Me'âlî Mahmûd b. Ahmed Burhânüddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fikhî'n-Nu'mânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 1/103; Aynî, *el-Binâye*, 1/473.

⁵⁵ Ebü'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik el-Bekrî el-Kurtubî İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Riyad: Mektebetü'r-ruşd, 2003), 1/269-269; Mevâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, 1/129. İlgili rivayetlerden hareketle bazı Mâlikîler köpeğin salyasının değdiği şeyleri yıkamayı gerekli görmüşlerdir. Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, 1/175-177.

⁵⁶ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, 5/241; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/227.

lerin bu şekilde barındırılması, hayvan refahı ve sağlığı açısından problemli görülmektedir. İzmir, Ankara ve Afyonkarahisar özelinde 2019 yılında yapılan bir araştırmada sahipli köpeklerin % 81,2'sinin evde barındırıldığı, % 8,7'sine ev veya bahçeye istedikleri zaman girip çıkma serbestliğinin tanındığı, % 31,9'una açık havada hareket imkânının verildiği ve köpeklerde fiziksel aktivite ihtiyacının yeterince karşılanmaması sebebiyle davranış problemlerinin ortaya çıktığı ifade edilmiştir.⁵⁷ Diğer taraftan köpekler ile iç içe yaşamak, zoonoz hastalıklara yol açabilmektedir.⁵⁸ Önlem olarak hayvanlara yönelik birtakım sağlık tedbirleri geliştirilmiştir⁵⁹ ve hayvan sahiplerine bu konuda yasal sorumluluk yüklenmişse de bu yeterli olmamaktadır. Örneğin ülkemizde sahipli hayvanlara belirli aşı ve tedavilerin uygulanması için yasal düzenleme yapılmıştır;⁶⁰ ancak mevzuata her zaman için beklenildiği ölçüde riayet edilmemektedir. Biraz önce bahsi geçen araştırmada paylaşılan verilerden bunu görmek mümkündür. Mezkûr araştırmada ismi geçen şehirlerde ektoparazit (dış parazit) tedavisinin sahipli köpeklerin sadece %52,2'sine, endoparazit (iç parazit) tedavisinin ise % 44,9'una düzenli olarak uygulandığı ifade edilmiştir.⁶¹ Buna göre bahsedilen şehirlerdeki pet köpeklerinin neredeyse yarısı için koruyucu sağlık tedbirleri alınmamaktadır. Bu gerçeklik, mevzubahis yaşam prototipinde hem köpek hem de sahipleri için hastalık riskinin bulunduğunu göstermektedir. Kaldı ki yasal mevzuattaki bütün sağlık işlemleri yapılsa dahi hastalık tehlikesi tamamen ortadan kalkmamaktadır. Hayvanlarda geçmişte tespit edilen enfeksiyonların haricinde, öngörülmeyen başka hastalıkların ortaya çıkma ihtimali bulunmaktadır. Nitekim gün geçtikçe yeni zoonoz hastalıklar tespit edilmektedir. Bütün bu sorunları göz ardı edip, tahrîc yoluyla hobi olarak köpek edinmenin hükmünü tespit etmeye çalışmak, olgusal ve sosyal bağlamları terk etmektir.

Aynı bağlamsal problem köpek satışında da söz konusudur. Mâlikîler ve özellikle de Hanefîlerin bu konudaki ictihadları, bağlamından koparılarak kullanılmaktadır. Şâfiîler ile Hanbelîler köpeğin alınıp satılmasını meneden hadis⁶² ile necisliğini ihsas eden⁶³ rivayetleri esas alarak köpeği ticari akde konu etmeye cevaz vermemişlerdir.⁶⁴ Mâlikîlerde sürü ve ekin koruyan köpekler gibi sahiplenil-

⁵⁷ Gizem Sıla Sarial Kubilay, *Pet Hayvanı Sahiplerinin Hayvan Refahına İlişkin Algı ve Tutumu Üzerine Bir Araştırma* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 28, 62, 64, 71.

⁵⁸ Bkz.: Sibel Cevizci - Coşkun Bakar, "Halk Sağlığı Bakışıyla Toxoplasma Gondii", *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi* 11/1 (2013), 46; Cüneyt Tamer - Semra Gümüşova, "Ters Zoonotik Viral Enfeksiyonlar", *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 15/2 (15 Ağustos 2018), 154; Gökçen Dinç vd., "Pet Hayvanlardan İnsanlara Bulaşan Önemli Bakteriyel Enfeksiyonlar", *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi* 72/2 (Nisan 2015), 164.

⁵⁹ Umut Fikret Korkmaz vd., "Kedilerde Bağırsak Parazitlerinin Yaygınlığı ve Halk Sağlığı Bakımından Önemi", *Türkiye Parazit Dergisi* 40/4 (Aralık 2016), 197.

⁶⁰ Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği (HKDUY), *Resmî Gazete* 26166 (12 Mayıs 2006), md. 10/c.

⁶¹ Sarial Kubilay, *Hayvan Refahına İlişkin Algı ve Tutum*, 31.

⁶² Buhârî, "Büyü", 112 (2237).

⁶³ Buhârî, "Vüdü" 34 (172); Müslim, "Tahâret", 91 (279).

⁶⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, 2/253; Mâverî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 15/159; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 4/189-190; Buhûti,

mesine hadislerde izin verilenleri alıp satmanın hükmü hakkında üç farklı görüş ortaya çıkmıştır. Eğitimsiz köpekler ise hadislerin satmaktan sakındırdığı gruptan sayılmış ve mezhepte bu yönde görüş birliği hâsıl olmuştur.⁶⁵ Hanefiler köpek satışına mutlak olarak cevaz vermişlerdir. Onlara göre Hz. Peygamber, misafirlere ve yabancılara eziyet vermesi sebebiyle köpek edinmekten sakındırmış; insanların bu emre uymakta zorlandıklarını görünce de köpek satmaktan menetmiştir. Daha sonraları Resûlüllâh avcılık yapmak, ekin/tarla ve sürüyü korumak amacıyla köpek beslemeye ve bu türden köpeklerin alınıp satılmasına müsaade etmiştir. Bu temellendirmeden hareketle avcılık veya bekçilik marifetine sahip köpeklerin ticari akde konu edilmesinde bir sakınca görmeyen Hanefiler, köpeklerin potansiyel olarak eğitime yatkın olduklarını gerekçe göstererek henüz eğitilmemiş köpeklerin de bu iznin kapsamında olduğunu söylemişlerdir.⁶⁶ Onlar Mâlikîlere nispetle satılabilecek köpeklerin sınıfını artırmış olmakla birlikte verdikleri hükmü, hadislerde müsaade edilen alanlarda faydalanılacak köpeklerle sınırlı tutmuşlardır. Dolayısıyla hobi olarak meskenin iç kısmında köpek beslemek ve bu niyetle satın almak, Hanefilerin verdikleri fetvanın kapsamı dışında kalmaktadır. Buna göre Mâlikîlerin veya Hanefilerin görüşünü referans göstererek eğlence amaçlı köpek alıp satmanın caiz olduğunu söylemek, refere edilen icthadı bağlamından koparıp istismar etmektir.

2.4. Ticari Sigorta

Ticari sigorta, son iki yüzyılda ortaya çıkan ve çeşitli alanlarda uygulanan bir muamele olup, hükmü hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Sigortaya cevaz verenler delilleri arasında işlemin *velâû'l-muvâlâta* benzerliğini zikretmektedirler.⁶⁷ Bir dayanışma ve yardımlaşma sözleşmesi olan *velâû'l-muvâlât*, İslâm'a yeni giren ve *zevî'l-erhâm* derecesinde vârisi olmayan birisinin bir müslümana "Mevlâm ol, diyet gerektiren suç işlersem cezasını sen ve *âkilen* ödersiniz, bunun karşılığında ise öldüğümde mirasçım olursun." şeklinde yaptığı teklifin diğeri tarafından onaylanması ile gerçekleşmektedir. Doktrinler arasında sadece Hanefî mezhebi *muvalât* sözleşmesini geçerli bir akit olarak kabul etmiştir.⁶⁸

Muvâlât, ticari sigortaya şu hususlarda benzemektedir: Sigorta akdinde sigortacıya prim ödenmekte, o da sigortalanan şeyde meydana gelecek zararı karşılamayı taahhüt etmektedir. *Muvâlâtta* ise taraflardan biri, diğer tarafa mirasçı olmak karşılığında onun ileride oluşabilecek diyet cezalarını âkilesi ile birlikte ödeme sorumluluğunu üstlenmektedir. Her iki akitte de giderilmesi taahhüt edilen zarar ihtimal dâhilindedir ve bu zarar gerçekleşsin veya gerçekleşmesin karşı taraf,

→

Keşşâfü'l-kunâ', 4/78.

⁶⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/146.

⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/235; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/142-143.

⁶⁷ Mustafa Ahmed Zerka, *İslâm'a Göre Sigorta*, çev. Hayreddin Karaman (İstanbul: Nesil Yayınları, 1992), 248, 287; Abdulkerim Ünalın, "İslâm Hukukunda Muvalât Akdi ve Sigorta Açısından Değerlendirilmesi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2008), 16.

⁶⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 30/43-44; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 4/170; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 4/44.

üzerinde karar kılınan mali varlığa hak kazanmaktadır.⁶⁹ Yine hem muvâlâtta hem de sigortada taraflardan biri geleceğe yönelik kendisini güvence altına almayı, diğeri ise yarar sağlamayı amaçlamaktadır.⁷⁰ Bu ortak yönleri itibariyle sigorta sözleşmesi muvâlât akdinin bir versiyonu gibi görünüyorsa da her iki sözleşme arasında olgusal farklar bulunmaktadır.⁷¹ Şöyle ki muvâlât akdi *'vâz şarhı hibeye benzemekte olup, mana bakımından mu'âvaza, şeklen ise teberru grubuna girmektedir. Zira taraflardan biri diğerine diyeti gerektiren suçları işlemesi durumunda âkile olmayı teberru etmekte, bunun karşılığında diğeri de kendisinin vefatından sonra geçerli olmak üzere malını ona bağışlamaktadır. Bağış işlemlerinin bedel karşılığında yapılması açısından ise velâü'l-muvâlât mu'âvaza grubuna girmektedir. Bununla birlikte akit teberru özelliği sebebiyle bağlayıcı olmayıp, taraflara birbirlerinin rızasına ihtiyaç duymadan vazgeçme hakkını vermektedir. Esfel mevlânın (himayeye alınanın) veya çocuğunun (kastının olmadığı) bir suç işlemesi durumunda a'lâ mevlâ (himaye etmeyi kabul eden) tarafından diyetin ödenmesiyle akit bağlayıcı hale gelmektedir.⁷² Ticari sigorta sözleşmesi ise hem genel hukuk teorisinde hem de İslam hukuku çalışmalarında egemen olan görüşe göre ivazlı bir akitir. Sözleşme tamamlanınca sigortacı ile sigortalı karşılıklı olarak birbirlerine borçlanmış olmaktadır. Sigortalı primlerini vadesinde öder, sigortacı ise bunun karşılığında ona sigorta himâyesini sağlama borcu altına girer.⁷³ Sigorta sisteminde bir yardımlaşmanın olduğu varsayılrsa bile bu, sigortalılar arasındadır. Teminat altına alınan rizikonun gerçekleşmesi durumunda zararın diğer sigortalılardan alınan primlerden karşılanması, akdin hükmü ve hukukunun sigortacı ile ilgili olduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü akid sigortacı ile yapılmıştır.⁷⁴ Toplanan primlerin taahhüt edilen zararları karşılayamaması durumunda sigortacının eksik kalan meblağı temin etme sorumluluğunu taşıması; tazminat ödemelerinden sonra kasada bir meblağın kalması durumunda bunun yine kendisine ait kabul edilmesi, akdin hüküm ve hukukunun sigortalı ile sigortacı hakkında cari olduğunu göstermektedir. İki akit arasındaki diğer bir fark, sigortada sözleşme ile birlikte sigortalının primleri ödemeye başlaması, muvâlâtta ise himaye edilenin ödeyeceği bedelin kendisinin ölümünden sonra karşı tarafa geçmesidir.⁷⁵ Dolayısıyla muvâlâtta himaye hakkını alan taraf, öldüğü için malından karşı tarafa yapılan aktarımdan etkilenmemektedir. Diğer bir ifadeyle esfel mevlâ ile sigortalı, üstlendikleri sorumluluğun tesirinden etkilenme gerçekliği açısından da birbirinden ayrılmaktadır. Yapısal bütün bu farklılıklara rağmen benzer yanlarını esas alarak*

⁶⁹ Zerka, *İslâm'a Göre Sigorta*, 287; Ahmet Yılmaz, "İslam Hukuku Açısından Sigorta", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1997), 146.

⁷⁰ Ünalın, "İslâm Hukukunda Muvalât Akdi ve Sigorta Açısından Değerlendirilmesi", 16.

⁷¹ Yılmaz, "İslam Hukuku Açısından Sigorta", 159.

⁷² Serahsî, *el-Mebstû*, 8/93; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 4/45.

⁷³ Hasan Hacak, "İslâm Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (Ocak 2006), 38.

⁷⁴ Ayrıntılı değerlendirme için bkz.: Nihat Dalgın, *İslâm'ın Işığında Sigortacılık* (Samsun: y.y., 2002), 47-51.

⁷⁵ Yılmaz, "İslam Hukuku Açısından Sigorta", 146.

muvâlât akdi ile ilgili ictihadın sigorta sözleşmesi için de geçerli olduğunu düşünmek, ictihadın olgusal bağlamını terk etmektir.

Sonuç

Fıkıh kitapları mutlak ictihad ehliyetine sahip olmayan ancak ilmî veya resmî sorumluluğu gereğince fetva/şer'î hüküm verme pozisyonunda bulunanlar için öteden beri temel başvuru kaynakları olarak işlev görmektedir. Bununla birlikte sosyal hayat zamanla değiştiği için daha önce ortaya konulmuş fikhî görüşlerden faydalanırken veya tahrîfte bulunurken kaynak meselelerin mahiyet ve çevreleyen şartlar itibarıyla etraflıca incelenmesi, güncel hallerinin de aynı şekilde her iki açıdan değerlendirilmesi, usûlî bir ilke olarak benimsenmiştir. Bu ilkenin göz ardı edilmesi, problemleri hükümlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Geçmişte varlık gösteren iktisadi, siyasi ve sosyal olguların kahir ekseriyetinin değişime uğradığı günümüzde fıkıh mirasına atıfta bulunurken bağlamsal problemlerin yaşanmaması için bu ilkenin gözetilmesi daha önemli hale gelmiştir. Ancak son dönemlerde ictihadları bağlamından kopararak kullanma eğiliminde artış olduğu gözlemlenmektedir. Bu sorunun birçok sebebi bulunmaktadır; üç ana kaynak üzerinden bunları okumak mümkündür. Fikhî ölçülere göre nâmeşru olan bir meseleyi klasik kitaplardaki ictihadlar üzerinden meşru gösterme temayülü, söz konusu problemi besleyen ana arterlerden bir tanesidir. Yeni meseleler için eklektik yöntemle üretilen çözümlerde bu eğilimin etkin olduğu görülmektedir. Süs köpekleri ile birlikte meskenin dâhili kısmında yaşamının hükmünü Mâlikîlerin köpeğin temiz olduğuna ilişkin ictihadına, bu türden köpekleri satın almanın hükmünü ise Hanefîlerin ilgili ictihadına istinat ettirerek çıkarımda bulunmak, bağlamın göz ardı edildiği parçacı yaklaşımın tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Çünkü her ne kadar Mâlikîlerde köpek temiz kabul ediliyor ve Hanefîler köpeğin alınıp satılmasını mutlak olarak caiz görüyorlarsa da her iki mezhepte de avcılık ve bekçilik gibi somut faydalanmalar dışındaki amaçlarla köpek sahiplenmeye ve bunun için alım satımını yapmaya cevaz verilmemiştir.

Güncel meseleler için hüküm üretirken bağlam sorunlarının yaşanmasına yol açan diğer bir temel sebep, referans alınan ictihadın veya yeni meselenin yeterince analiz edilmemesine bağlı olarak yanlış ilişkilendirmelerin yapılmasıdır. Fıkıh metinlerinin yanlış anlamlandırılması, ictihada konu olan meseleyi çevreleyen şartların önemsenmemesi veya yeni meselenin gerektiği ölçüde incelenmemesi durumlarında bu bağlam sorunu söz konusu olmaktadır. Ticari sigortaya cevaz verirken işlemin velâü'l-muvâlâta benzer yönlerinin deliller arasında sayılması buna örnek verilebilir. Taraflardan birinin diğerinde ortaya çıkması muhtemel zararları karşılamayı taahhüt etmesi, bunun karşılığında diğerinin mali varlığından ona transfer yapılması itibarıyla bu iki işlem birbirine benziyorsa da akitlerin yapısı ve sonuçları açısından ikisi arasında farklılıklar söz konusudur.

Bağlamsal problemlerin üçüncü kaynağı, klasik fıkıh eserlerindeki ictihad ve fetvaların her zaman ve zemin için geçerli olduğunun varsayılarak güncel meselelerin kıyaslanan meseleden farklı olan yönlerinin bilinçli olarak göz ardı edilmesidir. Fukahanın tedavi giderlerini nafakanın dışında tutan ictihadını günümüz için de

geçerli kabul etmek, bu bağlam problemi için verilebilecek bir örnektir. İki yüzyıl öncesine kadar tedavi pek etkili olmadığı için temel bir ihtiyaç olarak görülmemiş ve bu sebeple fukaha tedaviyi nafakadan saymamıştır. Ancak tıbbi teknoloji ve yöntemlerdeki gelişmelere bağlı olarak tedavi, günümüzde başarılı sonuçlar verdiği için artık temel zorunluluklar arasına girmiştir. Bu değişim, fıkıh kaynaklarındaki konuyla ilgili görüşün bugün için de geçerli sayılmasını engellemektedir.

İctihadların bağlamından koparılarak kullanılması, günümüzde ortaya çıkan yeni bir sorun değildir. Fıkıh/fetva usûlü ile ilgili metinlerde icthadları dondurarak aktarmanın yanlışlığı üzerinde durularak meseleye dikkat çekilmiştir. Fıkıh mirasını yanlış kullanmak veya istismar etmek şeklinde kendini gösteren ve şer'î ahkâmı yozlaşmaya yol açan bu problemin önlenmesi için konunun değişik yönleri ile gündemde tutulması önem arz etmektedir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Baysa, Hüseyin. "Ev ve Süs Hayvanı Edinme Sâiklerinin Fikhî Açından Tahlili". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 38 (Ekim 2021), 235-262.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Buhâtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfü'l-kînâ' 'an metni'l-İknâ'*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1968.
- Burhânüddîn el-Buhârî, Ebû'l-Me'âlî Mahmûd b. Ahmed. *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fikhî'n-Nu'mânî*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Cebeci, İsmail. "Murâbaha Akdi Bağlamında Fıkıh Mirası ile İlişki Biçimimiz". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53 (2017), 73-95.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Abdusselâm Muhammed Alî Şâhîn. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Cevzici, Sibel - Bakar, Coşkun. "Halk Sağlığı Bakışıyla Toxoplasma Gondii". *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi* 11/1 (2013), 45-58.
- Dalgın, Nihat. "Aile Kurumunun Nikâh Aşamalarıyla İlgili Fikhî Sorunları". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 35-50.
- Dalgın, Nihat. *İslâm'ın Işığında Sigortacılık*. Samsun: y.y., 2002.
- Dinç, Gökçen vd. "Pet Hayvanlardan İnsanlara Bulaşan Önemli Bakteriyel Enfeksiyonlar". *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi* 72/2 (Nisan 2015), 163-174.
- Duman, Soner. "Günümüz Fikhî-İktisadî Problemlerin Değerlendirilmesinde Fıkıh Mirasımız ile İlişki Biçimimiz". *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 153-170.
- Günay, Hacı Mehmet. "İslam Hukukunda Akid Teorisi Bağlamında Çağdaş Finasman Enstrümanlarından Murâbaha Uygulamaları". *Fikhi Açından Finans ve Altın İşlemleri*. 207-227. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Günay, Hacı Mehmet. "Süreklilik ve Değişim Bağlamında Fıkıh Mirasımıza Yöntemsel Yaklaşımlar". *Modern Çağda Fıkıhın Anlam ve İşlevi*. 121-146. İstanbul: Ensar Yayınları, 2020.
- Hacak, Hasan. "İslâm Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (Ocak 2006), 21-50.
- Hammûd, Sâmî Hasan. "Bey'u'l-murâbaha li'l-âmir bi's-şirâi". *Mecelletü mecme'i'l-fikhi'l-İslâmî* 5/2 (1988), 1089-1113.
- Hattâb er-Ruaynî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân. *Mevâhibü'l-celîl fi şerhi Muhtasarı Halîl*. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1992.
- Heyet. *Fetâva'l-lecneti'd-dâime li'l-bühûsi'l-İlmiyye ve'l-iftâ*. thk. Ahmed b. 'Abdurrazâk ed-Düveys. 37 Cilt. Riyad: Riâsetü İdâreti'l-Bühûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ, ts.
- HKDUY, Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği. *Resmî Gazete* 26166 (12 Mayıs 2006). Erişim 03 Eylül 2020. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/05/20060512-7.htm>.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilazîz. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1966.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilazîz. *Şerhu 'Ukûdi resmî'l-müftî*. Karaçi: Mek-tebetü'l-Büşrâ, 2009.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik el-Bekrî el-Kurtubî. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Riyad: Mek-tebetü'r-ruşd, 2003.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379h.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr. *İ'lâmü'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-âlemîn*. thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasen. 7 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-

- Cevzî li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1423h.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî. *el-Mugnî*. 10 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-Kahire, 1969.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlül-Mu'lim b. fevâidi Müslim*. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1998.
- Karadâvî, Yusuf. *Muhâdarât fi'l-fikh ve'l-fetvâ ve'l-ictihâd*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2011.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mâlikî. *Envâru'l-burûk fi envâi'l-furûk*. 4 Cilt. b.y.: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mâlikî. *ez-Zahîra*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-serâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Korkmaz, Umut Fikret vd. "Kedilerde Bağırsak Parazitlerinin Yaygınlığı ve Halk Sağlığı Bakımından Önemi". *Türkiye Parazit Dergisi* 40/4 (2016), 194-198.
- Köse, Üzeyir. *Fikhî Açıdan Hamilelik*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler Yayınları, 2020.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî vd. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed. *el-Hâvi'l-kebîr fi'l-fikhi mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî*. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Mevsilî, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd Mevdüddîn Ebû'l-Fadl. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Kahire: Matba'atü'l-Halebî, 1937.
- Mevvâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf el-Gırnâtî. *et-Tâc ve'l-iklîl li-Muhtasari Halîl*. 8 Cilt. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Muhammed İlîş, Ebû Abdillâh el-Mısırî. *Minehu'l-celîl şerhu Muhtasari Halîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Rafik el-Mısırî, Yûnus. "Bey'u'l-murâbaha li'l-âmir bi's-şirâi fi'l-mesârifi'l-İslâmiyye". *Mecelle-tü mecme'î'l-fikhi'l-İslâmî* 5/2 (1988), 1127-1179.
- Sarıal Kubilay, Gizem Sıla. *Pet Hayvanı Sahiplerinin Hayvan Refahına İlişkin Algı ve Tutumu Üzerine Bir Araştırma*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Süneydî, Fehd b. Abdülkerîm. "Nefekatü 'ilâci'z-zevce - dirâsetün fihhiyye". *Mecelletü'l-Cem'iyyeti'l-Fikhiyyeti's-Su'ûdiyye* 16 (2013), 269-376.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. 'Alî. *Mühezzeb*. 3 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Mugnî'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Mugnî'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. b.y.: Dâru'l-kütübî'l-ilmiiyye, 1994.
- Tamer, Cüneyt - Gümüşova, Semra. "Ters Zoonotik Viral Enfeksiyonlar". *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 15/2 (15 Ağustos 2018), 154-160.
- Ünalın, Abdülkerim. "İslâm Hukukunda Muvalât Akdi ve Sigorta Açısından Değerlendirilmesi". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2008), 1-17.
- Yaman, Ahmet. "Fıkhnın Sosyolojik Yürürlüğü Bağlamında Fetvada Değişim". *Diyanet İlmî Dergi* 50/2 (Haziran 2014), 7-21.

- Yılmaz, Ahmet. "İslam Hukuku Açısından Sigorta". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1997), 133-162.
- Zerka, Mustafa Ahmed. *İslâm'a Göre Sigorta*. çev. Hayreddin Karaman. İstanbul: Nesil Yayınları, 1992.
- Zeydân, Abdülkerîm. *el-Mufassal fî ahkâmi'l-mer'e ve'l-beyti'l-müslim fi'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye*. 11 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Zühaylî, Vehbe b. Mustafa. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühû*. 10 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, ts.